

MOJICH 7 ŽIVOTOV

agneša Kalinová

**V ROZHOVORE
S JANOU JURÁŇOVOU**

ASPEKT

ASPEKT ®
knižná edícia

MOJICH 7 ŽIVOTOV AGNEŠA KALINOVÁ V ROZHOVORE S JANOU JURÁŇOVOU

Vydalo Záujmové združenie žien ASPEKT

Mýtna 38, 811 07 Bratislava

www.aspekt.sk

roku 2012

v rade **ROZHOVORY ASPEKTU.**

Redakčná spolupráca: Jana Cviková a Zuzana Maďarová

Za pomoc pri práci na knihe ďakujeme Júlii Sherwood.

Foto: archív Agneše Kalinovej, Ladislav Ján Kalina, Zuzana Mináčová, Josef Rakušan, Juraj Roščák

Prvé knižné vydanie vyšlo v roku 2012.

Copyright © ASPEKT, Agneša Kalinová, Jana Juráňová 2012

Design © Layout JS. 2012

MOJICH 7 ŽIVOTOV

agneša Kalinová
V ROZHOVORE
S JANOU JURÁŇOVOU

AGNEŠA KALINOVÁ (rodená Farkašová) sa narodila 15. júla 1924 v Košiciach, vyrástla v Prešove. Štúdium na gymnáziu ukončila nedobrovoľne šiestym ročníkom, keď ju pre „neárijský“ pôvod postihol zákaz štúdia na stredných a vysokých školách. Na jar 1942 ušla pred deportáciami do Maďarska. V Budapešti sa skrývala v kláštore rádu Dobrého pastiera. Obaja rodičia počas vojny zahynuli v koncentračnom tábore. Po skončení vojny sa vrátila do Prešova a po maturite sa presťahovala do Bratislavy, kde sa zapísala na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského. V roku 1946 sa vydala za Ladislava Jána Kalinu. Začala písať filmové recenzie a reportáže, prekladať z francúzštiny, najmä pre rozhlas. Štúdium nedokončila. Pracovala ako redaktorka týždenníka *Nové slovo*, neskôr – do jeho zániku – v *Kultúrnom živote*. Venovala sa kultúrnej publicistike, špecializovala sa na film, zároveň prekladala z maďarčiny, nemčiny a francúzštiny. Začiatkom roku 1970 ju vylúčili z komunistickej strany a odvtedy mala zákaz publikovať a prekladať. V roku 1972 ju i manžela zatkli a na oboch uvalili vyšetrovaciu väzbu pre podozrenie z trestného činu poburovania, po deviatich týždňoch ju pre nedostatok dôkazov z väzby prepustili. Ladislava Jána Kalinu odsúdili na dva roky nepodmienečne. V dôsledku tlaku politického režimu požiadala spolu s manželom a dcérou Júliou o vysťahovanie z Československa – v roku 1978 sa s rodinou presťahovala do Mníchova. Až do roku 1995 pracovala ako redaktorka Českého a slovenského vysielania Slobodnej Európy. Žije v Mníchove.

JANA JURÁHOVÁ (1957) vyštudovala ruštinu a angličtinu, odbor prekladateľstvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Preložila viacero prozaických i esejistických diel z ruštiny a angličtiny, pôsobila ako dramaturgička v divadle, redaktorka *Slovenských pohľadov* a Slobodnej Európy, je spoluzakladateľkou ASPEKTU. Píše publicistiku, prózu pre dospelých a deti i dramatické texty.

MOJICH 7 ŽIVOTOV

MOJE 20. STOROČIE S AGNEŠOU KALINOVOU

Prvé stretnutie s Agnešou Kalinovou bolo viac-menej náhodné – na filmovom festivale v Karlových Varoch celkom v začiatkoch deväťdesiatych rokov. Kamarátka, ktorá ma s ňou zoznámila, mi ju vopred vychválila: „Musíš ju spoznať, má takú krásnu slniečkovskú tvár.“ Agneša Kalinová o mne nič nevedela, no prijala ma milo, vrúcne. A tak, keď som v roku 1992 doputovala do Mníchova ako spolupracovníčka vtedajšieho Českého a slovenského vysielania Slobodnej Európy, mala som tam už svoju dobrú známu. Odvtedy uplynuli takmer dve desaťročia. Kontakt sme nestratili.

Niekedy v roku 2010 autorka a divadelníčka Anka Grusková raz pri káve nadhodila, že by bolo skvelé urobiť knihu-rozhovor s Agnešou Kalinovou. Ani jedna z nás na to nemala v tom čase kapacitu, nápad spadol pod stôl, no po čase som si naň spomenula. Moje štúdium histórie priestoru, v ktorom som sa narodila a v ktorom žijem, malo a má veľké medzery a trhliny. Čím som staršia, tým viac ma láka ich vyplňať. A tak sa nápad urobiť tento rozhovor stretol okrem iného aj s mojou potrebou „zopakovať si“ to vraj krátke, ale o to úmornejšie 20. storočie.

Agneša Kalinová sa narodila v období prvej Československej republiky, jej rodičia si v sebe ešte niesli kus rakúsko-uhorskej monarchie. Detstvo a mladosť prežila v medzivojnovom období, v ktorom sa dostali k slovu kultúrne a politické avantgardy i fašizmus. Osud jej rodiny kruto poznačila druhá svetová vojna a holokaust. V druhej polovici štyridsiatych rokov patrila k tým, ktorým toto obdobie ponúklo nové možnosti. V päťdesiatych rokoch sa totalitný systém prejavil naplno a postihol mnohých z jej okolia. Agneša Kalinová sa ako

redaktorka v tom čase mienkotvorného týždenníka *Kultúrny život* podieľala na uvoľňovaní československej podoby totalitného systému. Po krátkej Pražskej jari však prišla tvrdá normalizácia a priniesla prenasledovanie – jej blízkych i jej samotnej, ktoré vyvrcholilo uväznením. Na konci sedemdesiatych rokov bola pre ňu situácia v Československu natoľko neúnosná, že sa s rodinou vysťahovala do Mníchova, kde v ďalších rokoch pracovala v Slobodnej Európe. Žije tam dodnes a na Slovensko chodíva rada a často.

Pri uvažovaní nad rozhovorom som si uvedomila, že by bolo naozaj škoda nevyužiť jej pamäť, otvorenosť a rozprávačské schopnosti. Moje priateľky a kolegyne v ASPEKTE privítali tento návrh s nadšením. Zostalo nám len dúfať, že Agneša Kalinová bude súhlasiť. Nechala si čas na rozmyslenie a potom mi poslala všetky možné materiály, výstrižky, články. Pripra-

Jana Juráňová a Agneša Kalinová v Bratislave (leto 2011)

viť sa na rozprávanie o niekoľkých historických obdobiach bolo neľahké, ale veľmi zaujímavé. Vrátila som sa k diplomovej práci Martiny Nízkej o Agneši Kalinovej ako novinárke, prečítala som si memoárové knihy Ladislava Jána Kalinu, ktoré v deväťdesiatych rokoch vychádzali vo vydavateľstve Marenčin PT, mnohé ďalšie memoárové knihy pamätníkov a pamätníkov 20. storočia, ako aj záznam rozhovoru s Agnešou Kalinovou v Dokumentačnom stredisku holokaustu Nadácie Milana Šimečku. Napokon som sa vybrala do Mníchova.

V lete 2011 som s Agnešou Kalinovou v jej mníchovskom byte strávila dva razy niekoľko dní. Nahrali sme štyridsaťštyri hodín materiálu. Pri príprave na rozhovor, kladení otázok i hľadaní metódy, ako pracovať s prepísaným textom tak, aby z neho nevyprchala jedinečnosť rozprávačky, mi veľmi pomohli práce feministických výskumníkov z oblasti teórie prípravy a spracovania orálnej histórie. Naše životy sa odohrávajú vo verejnom i súkromnom priestore, ktoré sa od seba nedajú oddeliť, a čím komplikovanejšie sa vzájomne prepájajú, tým celistvejší obraz sa vytvára. Tak je to aj v knihe *Mojich 7 životov*.

Definitívna podoba textu si vyžadovala približne trištvrte roka sústredenej a intenzívnej práce nás oboch, a potom aj redakcie ASPEKTU.

A tak som udelila sebe – a napokon komukoľvek, kto knihu otvorí – intenzívne a dúfam, že aj mimoriadne pútavé „opakovanie“ a doplnkové vzdelávanie z 20. storočia.

Jana Juráňová

Narodila si sa desať rokov po vypuknutí prvej svetovej vojny.

Vieš, že som nad tým nikdy takto nerozmýšľala? Mne sa tá vojna videla čímsi veľmi vzdialeným, aj keď iste nie „predpo-topným“. Nespájalo sa to priamo s mojim životom, hoci všetci dospelí okolo mňa vojnu prežili a rozprávali o nej. Ešte vzdialenejšou minulosťou, celkom iným svetom sa mi zdalo „staré moc-nárstvo“ Rakúsko-Uhorsko. Až oveľa neskôr som si uvedomila, do akej miery ním bolo poznamenané ešte aj moje prostredie a moje detstvo. Je to vlastne taký môj – typicky stredoeurópsky – celoživotný motív: diskontinuita. Nastane zvrat vynútený von-kajšími okolnosťami, násilnými zásahmi a všetko alebo aspoň väčšina z toho, čo dovtedy platilo, sa vymaže a začína sa od nuly. Počíta sa len od nového štartu, takmer od iného letopočtu.

Vyrastala si v Prešove, no tvojím rodným mestom sú Košice, však ?

Odkedy som chodila do gymnázia, bolo mi trocha trápne, že som sa narodila v Košiciach, presnejšie, hanbila som sa priznať, že mám Košice zapísané ako rodisko len preto, že mamička sa tam vybrala rodiť, keďže v Prešove ešte pôrodnicu nemali. Z rozpakov som si pomáhala takou polopravdou, že moji rodičia, keď sa zobrali, bývali v Košiciach, veď otec je z Košíc. Fakt je, že otec dostal miesto riaditeľa prešovskej filiálky Slovenskej všeobecnej úverovej banky už aspoň dva roky pred mojim narodením. Ináč som sa plne stotožňovala s Prešovom aj s miestnym lokálpatriotizmom, ktorý pestovali aj mnohí z našich známych.

Ako sa prejavoval v Prešove lokálpatriotizmus ?

Najmä starší Prešovčania, odchovaní uhorským školstvom, sa vystatovali dávnou históriou „Atén nad Torysou“. Pýšili sa hlavne evanjelickým kolégiom, ktoré vzniklo niekedy koncom 17. storočia ako protiváha trnavskej jezuitskej univerzity. Vyučoval tam aj Ján Amos Komenský. Pamätná tabuľa pripomína la, že medzi absolventmi bol oravský študent Pavol Országh Hviezdoslav.

Aj keď povojnový Prešov už nijakú univerzitu nemal, bolo to výrazne študentské mesto. Na celkový počet do dvadsaťštyritisíc obyvateľov (veľkoryso rátané) tu boli tri gymnáziá, z toho jedno rusínske, dva učiteľské ústavy, z toho tiež jeden rusínsky. Zo stredných škôl ešte priemyslovka, nejaké odborné učilištia, dievčenská rodinná škola – „knedlíkareň“, štátna i katolícka dievčenská mešťianka, teda nižšia stredná škola; k tomu štátne, cirkevné i dve židovské základné, ľudové školy. Na rozdiel od Košíc tu nebola nijaká maďarská škola.

Starí Prešovčania si zakladali na zachovaných domoch na námestí postavených v štýle hornouhorskej renesancie, ktorá trvala až do 17. storočia. Domy mali zdobené priečelia a najkrajší z nich je Rákóczyho dom – pripomienka účasti mesta na početných protihabsburských vzburách a povstaniach. Mladšej generácii sa za mojich čias oveľa viac rávalo, že uprostred šošovkovitého námestia, čiže Hlavnej ulice, bol pôvabný parčík s lavičkami, ozdobnými kríkmi, ružovou alejou a veľkou fontánou so zlatými rybkami a s Neptúnovou studňou uprostred. Mestu ju koncom 18. storočia venoval bohatý pán Holländer, prvý Žid, ktorý sa tu smel usadiť. Na jednej strane Hlavnej ulice čelne k impozantnému Kostolu sv. Mikuláša s vysokánskou neogotickou vežou bolo každý večer študentské korzo. Musím ale pripomenúť, že pojem Hlavná ulica používam, aby som nemusela vždy uvádzať, že sa práve volá Masarykova, Hlinkova alebo Stalinova a tak podobne.

Prešov teda zjavne bol veľmi výrazným kultúrnym a vzdelanostným centrom. Čo z predvojnového Prešova ťa najviac ovplyvňovalo ?

To, čo si z kultúrneho Prešova pamätám, je silne kontaminované druhotnou pamäťou: tým, čo som sa o Prešove dozvedela dodatočne z toho, čo o Prešove napísal môj muž Ladislav Ján Kalina vo svojich pamätiach, najmä v prvom diele *Obzri sa s úsmevom* venovanom takmer výlučne predvojnovému Prešovu. Bol to vtedy jeho protest proti tomu, ako sa v sedemdesiatych rokoch vytrácala kultúrna tvorivosť slovenského malomesta. Za prvej Československej republiky malo toto pomerne malé mesto azda viac kultúry ako iné slovenské malomestá. A to aj takej, ktorá prichádzala zvonku, teda hosťujúcich hudobných telies, sólistov, divadelných skupín, ale aj významných spisovateľov z Prahy, Nemecka, či dokonca z USA, no aj tej, ktorá sa tvorila z vlastných zdrojov. Laco

Otec v mladšom veku

písal o miestnych hudobných telesách, českých, slovenských aj maďarských ochotníckych divadelných predstaveniach, nehovoriac o študentských divadlách, o inscenáciách prvých hier Voskovca a Wericha, ktoré sám režíroval a v ktorých vystupoval s Voskovcovým textom, v Mestskom divadle.

Čo si z toho pamätáš ty osobne ?

Ako silnú súčasť kultúry v Prešove som vnímala kníhkupectvá, ale to už nebolo v najútľejšom detstve. Keď niečo tí dvaja-traja kultúrne orientovaní kníhkupci nemali na sklade, ochotne to svojim zákazníkom objednali z Viedne, Berlína a Budapešti. No

Mama koncom dvadsiatych rokov

a kino ma vzrušovalo od začiatku. V Prešove boli dve kiná. Staručké, kde sa kedysi premietali nemé filmy, volalo sa Olympia; druhé, moderné v novostavbe sa volalo Scala. Nevieam, prečo sa kino volalo podľa milánskej opery, ale asi sa to niekomu zdalo vznešené. Občas ma do kina vzali aj rodičia. Neskôr som sa tam vždy nejako prešmykla aj na mládeži neprístupné filmy – to sme pestovali takmer ako šport.

V Prešove boli aj telocvičné jednoty – český Sokol a slovenský Orol. Sokol mal klzisko, my sme sa však chodievali korčuľovať na mestské klzisko, ktoré bolo celkom v centre mesta. Zopárkrát som aj začala chodiť do Sokola, ale veľmi som sa tam neujala.

Aký jazyk prevládal v Prešove v tom čase ?

Koncom 19. storočia, v časoch silného maďarizačného hnutia, mal Prešov ešte relatívne veľké percento nemecky hovoriaceho obyvateľstva, no maďarizačný tlak išiel proti všetkým menšinám – aj proti nemeckej. Na konci 19. storočia sa Prešov zmaďarizoval, no a po vzniku Československej republiky prišla zasa slovenská renacionalizácia. Najneskôr od polovice dvadsiatych rokov aj v Prešove prevládala slovenčina, aj keď silno štepená pre mňa krásnym šarišským dialektom. Po odchode rakúsko-uhorského administratívneho aparátu prišli Česi a popri nich tu boli aj čoraz početnejší slovenskí úradníci, učitelia, profesori, no a od konca 18. storočia tu žilo aj židovské obyvateľstvo, ktoré bolo rozdelené do dvoch, občas aj proti sebe stojacich, skupín. Na jednej strane boli pobožnejší, ktorí sa venovali najmä remeslu a obchodu, na druhej strane reformní, čiže neologickí Židia. Ich túžbou bolo prispôbiť sa modernej dobe vzdelaním, životným štýlom tak, aby splynuli s ostatnými, čiže aby sa asimilovali. Táto pestrá zmes tu nažívala v pokoji a aspoň zdanlivej zhode. Vytvárala veľmi živé, pestré, kultúrne prostredie, ktoré si navzájom konkurovalo a aj sa ovplyvňovalo.

K akej komunite patrila tvoja rodina ?

Komunita, do ktorej patrili moji rodičia, pomerne výrazne udávala tón v medzivojnovom Prešove v mnohých smeroch. Skladala sa - hovorím tu o generácii svojich rodičov - najmä z veľmi asimilovaných Židov. Boli to advokáti, lekári, vplyvní ľudia. Poväčšine patrili do neologickej židovskej náboženskej obce (dnes sa skôr používa pojem reformovaná židovská obec). Odmietali sa definovať výlučne svojou náboženskou príslušnosťou, až na malé výnimky odmietali židovstvo ako národnosť. V Prešove a vôbec na východnom Slovensku bolo predvojnové slovenské národnouvedomovacie hnutie prislabé, aby ich v mladosti upútalo. Chodili do uhorských, čiže maďarských stredných a vysokých škôl, týmto prostredím sa cítili plne akceptovaní a tejto kultúrnej orientácii ostali verní aj z akejsi sentimentality. Prvú Československú republiku, jej demokratický a tolerantný základný tón a masarykovské ideály prijímali s uznaním a s vďakou aj ako kontrast k výrazne antisemitskému Maďarsku admirála Horthyho.

Ako v tom čase spolu vychádzali rôzne židovské komunity ?

V Prešove bola veľká ortodoxná náboženská obec a bola tam aj veľmi malá skupina chasidov. Keď chasidi na jesenné židovské sviatky tancovali na nádvorí veľkej ortodoxnej synagógy, chodievali sme sa na to dívať a priznám sa, že sme sa im smiali. S chasidmi sme sa nepoznali, bola to sociálne iná vrstva, žili uzavretí medzi sebou. Ale ortodoxná a neologická obec sa v tom čase dosť prelínali. Veď ešte rodičia mojej matky boli ortodoxní. Príslušnosť k jednej alebo druhej skupine bola sčasti generačnou otázkou. Ortodoxní Židia striktnejšie dodržiavali náboženské predpisy, v ortodoxných rodinách sa varilo kóšer - podľa predpísaných pravidiel.

V Prešove boli dve synagógy. Veľká synagóga, ktorá je dnes krásne zreštaurovaná, je tá ortodoxná. Sú v nej umiestnené

zbierky z predvojnového židovského múzea. Neologická sa cez vojnu tiež zachovala, ale neskôr z nej spravili nejaké skladisko. Nevie, či ju medzitým nezbúrali.

Prešov teda bol zrejme dosť tolerantný, však ?

Prostredie, v ktorom som vyrástla, a prostredie škôl, najmä prostredie gymnázia, bolo tolerantné. Ale potom neskôr som narazila aj na čosi iného. Vedela som čosi o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ako aj o tom, že sa aj u nás, nielen v hitlerovskom Nemecku, hlása antisemitizmus. Sama som však za celej prvej Československej republiky na takýto prejav nenarazila, nik mi nenadával do Židoviek, deti na mňa nič takého nepokrikovali. O to citlivejšie som na to reagovala o pár rokov neskôr, nebola som na to pripravená. To je rub idyly môjho detstva.

S mamou asi päťročná

Keď som konfrontovaná s takýmito spomienkami, premýšľam, či nemáme idealizované predstavy o tom, že všetci boli tolerantní. Nie je to skôr tak, že jednotlivé vrstvy žili skôr vedľa seba a príliš nekomunikovali ?

Máš pravdu, tie jednotlivé národnostné a náboženské skupiny žili skôr vedľa seba a pozitívne bolo, že si vzájomne neprekážali. Bolo to však malé mesto, ľudia z rôznych vrstiev sa medzi sebou roky poznali, aj keď sa navzájom nenavštevovali, chodili kedysi spolu do školy, dennodenne sa vídali na ulici, v obchodoch, v práci, na trhu, zdravili sa aj sa o kadečom porozprávali. Atmosféra bola naozaj uvoľnená, nenútená. Stretávali sa pri spoločenských udalostiach, ako boli bály a majálesy. Boli to síce tiež stavovské, ale nie načisto uzavreté podujatia. Moji rodičia a ďalšie rodiny židovskej inteligencie chodievali do maďarského kasína, kde sa schádzali, hrali karty, debatovali s maďarskou strednou vrstvou.

So starými mamami Rózou a Antóniou

Úplne inak už žila medzigenerácia, tí, čo začali chodiť do slovenských škôl niekedy v dvadsiatych rokoch. Tam na istý čas a do veľkej miery padli konvenčné spoločenské a hlavne etnicko-náboženské bariéry. Mladí ľudia si prirodzene vytvárali krúžky podľa svojich záľub. Neprestali existovať rodinné vzťahy, bola to však neporovnateľne otvorenejšia vzájomná komunikácia. Sama som to ako dievča už nezažila. Pre mňa „padla klec“, keď som mala sotva pätnásť rokov. Bariéry boli pre mňa ešte oveľa neprekonateľnejšie ako pre mojich rodičov v ich mladosti. Tým, ktorí boli o desaťročie starší, napríklad môj muž Laco a jeho židovskí, slovenskí a českí kamaráti a priateľky, som mohla len závidieť tých pár šťastných „bezbariérových“ rokov. Lacovi najlepší kamaráti do vojny vôbec neboli Židia. Ani jeho prvé lásky neboli Židovky.

Aj ja som sa začala kamarátiť s nežidovskými dievčatami, mala som českú spolužiačku Alenku, chodievala som k nim a ona k nám. Ale skôr než by som sa začala kamarátiť s ďalšími a chodiť s chlapcami, tak nás to z nežidovského spoločenstva prudko vykatapultovalo. Už v školskom roku 1939 – 1940, keď som bola v kvinte a potom v sexte, sme sa my, židovskí študenti, trošku držali bokom. So spolužiačkami sme sa stiahli, zaujali sme obranný postoj, hoci si nepamätám na nijaké krivé pohľady či neprijemné poznámky. V tom čase už platili prvé protižidovské zákony, obchody rodičov niektorých mojich kamarátok a kamarátov zatvárali, arizovali, cítili sme sa zneistené a ohrozené, pocítili sme prvé prejavy diskriminácie.

Vráťme sa trochu späť. Tvoja školská dochádzka sa zrejme začala v židovskej ľudovej škole, však ?

Áno, základná škola bola päťročná, ale už aj zo štvrtej triedy sa deti mohli hlásiť na strednú školu. Ja som to skúsila už zo štvrtej (prirodzene, rozhodli o tom rodičia) a prijali ma na gymnázium. V Prešove boli dve ľudové židovské školy. Ortodoxná mala oveľa viac žiakov. Ja som chodila na neologickú základnú

školu, sídlila v budove tesne vedľa neologickej synagógy. Cesta k škole viedla vedľa malého stromoradia mierne nahor, k vilovej štvrti Táborisko. Keď sme v zime chodili zo školy, kĺzali sme sa na šmykľavkách spolu so žiakmi z dievčenskej katolíckej kláštornej školy, ktorá bola na druhej strane stromoradia.

Spomínaš si z toho obdobia na nejaké výrazné postavy učiteľov alebo učiteliek ?

Pamätám si riaditeľa židovskej ľudovej školy pána Schwarza. Bol to statný pán s krátkou prešedivenou briadkou. Mal krásnu, skutočne ľubozvučnú slovenčinu, pochádzal odkiaľsi z Oravy. Vydal knižku prerozprávajúcich biblických príbehov, čím si u žiactva aj u rodičov vyslúžil obdiv. Učil nás náboženstvo potom ešte aj na gymnáziu.

Ďalšou výraznou osobnosťou bol učiteľ náboženstva pán Reich, ktorý vyžadoval, aby sme ho oslovovali „marmore“, čo v jazyku ivrit – v novej hebrejčine, ktorú už v tom čase používali židovskí novousadlíci v Palestíne – znamenalo „učiteľ“. Vedeli sme o ňom, že patrí k pravicovej sionistickej organizácii Betar. Na hodinách sa sústredil najmä na to, že nás učil písať ivrit. Nič si z toho nepamätám, len viem, že som sa v tretej a štvrtjej triede učila písať novohebrejskou abecedou.

Neskôr na gymnáziu som mala s výučbou židovského náboženstva rozhodujúci zážitok. Hodiny sme mali poobede, učil nás už spomínaný riaditeľ ľudovej neologickej židovskej školy pán Schwarz, hovorili sme mu pán správca. Prednášal zvučným, mocným hlasom a tak pateticky, že som si jedného dňa v prvej či druhej triede gymnázia všimla, že keď rozpráva, občas zarinčí obločné sklo. Vedľa mňa sedela Lucka Špírová a ja som jej pošepkala: „Luci, všimni si, že keď pán správca tak kričí, rinčí ešte aj obločné sklo.“ Pán správca zarečnil a obločné sklo naozaj zarinčalo. My sme sa na seba pozreli a Luci ešte stihla vytiahnuť vreckovku a zatvárať sa, že nahlas smrká. Ja som nemala vreckovku a vybuchla som do smiechu. Pán

správca ku mne prišiel a povedal mierne: „Synu môj, pod so mnou.“ Chlapcom aj dievčatám hovoril „synu môj“. A tak ma vypodľkal až k dverám, otvoril ich a zakričal: „A už aj von!“ Otec sa čudoval, prečo som tak zavčasu doma, a ja som povedala, že pán správca ma vyhodil z triedy. „Keď ťa vyhodil, nebudeš viac chodiť na náboženstvo, ale o to častejšie na francúzštinu.“ To sa za prvej republiky dalo. Napísal stručnú žiadosť, aby ma oslobodili od náboženstva, nemusel to ani odôvodniť. Takže kvôli rinčiacemu sklu dodnes neviem čítať hebrejskú abecedu. Potom za slovenského štátu už nikto nemohol byť oslobodený od náboženstva, ani od židovského, tak som sa znova dostavila na hodinu náboženstva.

Mala si aj guvernantku. Bola to pre teba dôležitá osoba ?

Guvernantku som mala od štyroch do ôsmich rokov. Keďže môj otec bol riaditeľom filiálky pomerne veľkej banky, znamenalo to určité postavenie a asi aj slušný plat. Moja mama si potrpela na to, aby sme žili na patričnej úrovni, aby mala pomoc pri práci v domácnosti a aby som mala vychovávateľku, ktorá by ma od malička naučila slušne spisovne po nemecky. V tom čase bola nemčina prvý a najdôležitejší cudzí jazyk. Tak som mala sprvu nejaké slečny, na ktoré sa už nepamätám. Až neskôr sa ku mne dostala na inzerát moja milovaná Adriena, rodená de Bouvoir. Napriek francúzskemu menu to bola Rakúšanka z Klagenfurtu, jej otec tam bol architekt, matka pochádzala z Brna. Otec pomerne zavčasu zomrel. Keď sa skončila prvá svetová vojna a Rakúsko-Uhorsko sa rozpadlo, Adriena sa vo Viedni vydala za nejakého oficiera. Jej mama sa s Adrieninou staršou sestrou vrátila do Brna, tam sa jej sestra vydala za brnianskeho Nemca a matka zostala u nich. Adrienin muž však náhle zomrel a ona prišla do Brna za sestrou a matkou, mala vtedy asi dvadsaťšesť rokov.

Moji rodičia si dali inzerát v nemeckom denníku, ktorý vychádzal v Ostrave, že hľadajú slečnu k dieťaťu. Adriena sa

naň prihlásila, aby nezostala rodine na krku. Bolo to pre ňu riešenie jej momentálnej životnej situácie. No a pre mňa to bola láska na prvý pohľad. Absolútne si ma získala. Bola to pomerne vzdelaná a všestranne talentovaná osoba. Vedela pekne kresliť, ba aj šiť módné šaty, kostýmy podľa strihov z časopisov. Moja mama sa s ňou celkom spriatelila. Adriena sa venovala najmä mne. Nemala inú prácu, iba občas trochu pomáhala v domácnosti. Vodila ma na dlhé prechádzky do prírody a učila ma rozoznávať kvetinky, stromy, všetko mi vykladala takmer ako dospelej, brala ma vážne. Volala som ju Brüdi. V tom čase som totiž tvrdila, že súrne potrebujem brata. Ona mi na to povedala: „No a ja ti nestačím?“ Odpovedala som jej: „Keď mi máš stačiť, tak budeš Bruder.“ Až do jej smrti som ju volala Brüdi, zomrela v roku 1972. Adriena mi vnukla takú nemeckú romantickú sentimentalitu, ktorú v sebe ešte dodnes občas rozpoznávam. Rozprávala mi príbehy z Nového zákona ako rozprávky. Bola som jej absolútne oddaná, možno v tom čase viac ako mame. Neskôr, keď som mala dcéru, som si povedala, že by som si k dieťaťu nikdy nezobrala takú skvelú osobu, lebo je to v tom veku dosť veľká konkurencia. No a napokon som predsa len svojej osemročnej dcére Julke našla skvelú Selmu Steinerovú, ktorá ju potom dlhé roky učila nemčinu.

Takže Brüdi zapadla do vašej rodiny ?

Áno. Adriena mala dcérku Suse, ktorá bola odo mňa o dva roky mladšia. Keď sme už obe chodili do školy, začala som si s ňou dopisovať. Adriena ma naučila hovoriť a písať po nemecky, švabachom a od začiatku mi vtĺkala pravidlá pravopisu. Latinku som sa naučila písať v škole, zvládla som oboje takmer paralelne. Adriena potom definitívne zakotvila v Prešove. Zvláštnou zhodou okolností sa tam aj vydala. Mali sme v jedálni na kredenci niekoľko parádnych strieborných košíkov, v ktorých boli misky z krištáľového skla. Raz, keď pomáhala v domácnosti, utierala prach a jedna z krištáľových misiek

praskla. Cnostná Adriena s ňou ihneď bežala do klenotníctva na Hlavnej ulici, kde predávali aj takéto ozdoby panských domácností a požiadala majiteľa obchodu, pána Ladislava Hartmanna, aby to láskavo objednal, lebo chce nahradiť spôsobenú škodu. Na zaťatého starého mládenca z dobrej židovskej rodiny to tak zapôsobilo, že sa do nej okamžite zamiloval – Adriena bola pekná, urastená rusovláska – a zakrátko sa napriek protestom jeho rodiny zobrali. Pre Adrienu to bolo riešenie a pre Prešov senzácia s príchutou mierneho pohoršenia, lebo v očiach malomesta to bola „kinderfajla“, nikto ju nebral ako vojnou vykoľajenú mladú dámu z dobrej rodiny.

Stretávali ste sa aj po jej vydati ?

Áno. Adriena sa vydala a odišla od nás, keď som mala osem rokov. No a ja som k nej potom chodievala dvakrát za týždeň na nemčinu. Kým som žila v Prešove, chodievala som k nej pravidelne. Už ma tam odprevádzali aj všelijakí chlapci a hovorili mi, pod' radšej na prechádzku, čo pôjdeš na nemčinu k svojej bývalej slečne. Ale nebolo takého chlapca, kvôli ktorému by som ja nešla za Adrienou. Bola a ostala pre mňa veľmi dôležitou osobou. Ako som dorastala, postupne som jej porozprávala všetko, čo sa mi práve nechcelo rozprávať mame. Rozprávali sme sa len po nemecky, ona sa po slovensky nikdy poriadne nenaučila.

Trávila si detstvo najmä v Prešove alebo si mala aj iné zamilované miesta ?

K mojim najkrajším spomienkam na detstvo patria zážitky z letných pobytov v Bardejovských kúpeľoch. Zopár členov našej rozvetvenej rodiny bolo v tom čase v predstavenstve Bardejovských kúpeľov a zrejme aj v rámci úsilia oživiť už trochu zmodernizované Bardejovské kúpele sme tam chodievali na celé leto na tradičný letný byt. Ženy sa tam odsťahovali s dečkami, vzali so sebou kuchynský riad aj iné vybavenie a manželia chodievali za nimi na víkend z Prešova, prípadne z Košíc

vlakom alebo autom, nebolo to ďaleko. Odišli sme tam, len čo sa skončil školský rok, a zostali sme až do septembra. Mali sme prenajatú vilu nad kúpeľným parkom, ktorá mala podobu klasickej zemianskej kúrie so stĺporadím a verandou. V dome bolo asi sedem izieb. Za domom bola záhrada, presnejšie taká pomerne strmá lúka, ktorá sa končila lesíkom. Bolo to na kraji kúpeľov a zároveň veľmi blízko kúpeľného centra. Bývala tam s nami otcova sestra teta Adela z Košíc s mužom. Ich syn Pali a dcéra Edita prišli len na nejaký čas, boli už takmer dospelí. Bol tam aj môj bratranec a rovesník Peter s rodičmi – s maminým bratom Leopoldom a švagrinou Malvínkou. Hneď za rohom mala prenajatý dom ďalšia teta – Šárka Poláková, ktorá mala syna Janiho.

S mamou, Šárkou Polákovou, jej manželom a rodičmi, sesternicou Editou a bratrancami Petrom a Janim v Bardejovských kúpeľoch začiatkom tridsiatych rokov

Boli to úžasne letá, pre mňa to bol raj. Na kolobežkách sme sa prehánali po celých Bardejovských kúpeľoch. Na kraji lesa bola nová malá plaváreň s plaveckým bazénom, tam ma otec učil plávať. Mal občas také spartánske spôsoby. Keď som už sama dokázala uplávať asi tak tri tempá, povedal mi, že ma bude držať, aby ma naučil plávať dlhšie trate. Nemali sme vtedy ešte nafukovacie gumové kolá, len pásy z korku, ktoré telo na vode iba trocha nadnášali. Zobral ma plávať do hlbokej vody, kde som sa už nemohla postaviť na nohy. Zrazu som mala taký čudný pocit, že ma dosť pevne nedrží. Otočila som sa a on tam stál so skríženými rukami a díval sa na mňa. Ja som sa začala aj s tým pásom pomaly ponárať a on sa len díval. Počkal, až mi trčala z vody už len špička nosa, a potom ma vytiahol. Pokladal to za úžasnú lekciu do života. Bola som síce hrozne vystrašená, veď preto si to dodnes pamätám, ale na otca som veľmi dala, a tak som sa tvárila hrdinsky a ani ma to neodradilo od plávania.

Spomínala si bratrancov. Boli súčasťou tvojho najužšieho sveta ?

Rodinná štruktúra mojej matky bola dosť komplikovaná. Mama bola jedinou dcérou z druhého manželstva Jakuba Fuchsa, veľkoobchodníka s obilím. Bola o generáciu mladšia ako jej štyri nevlastné sestry. Najstaršia z nich, Gizela, mala tri deti a to boli matkini rovesníci, vyrastali spolu. Najmä Ernő jej bol od detstva blízky. (Spájala ich láska k hudbe. On hral rád a pekne na husle a mama ho sprevádzala na klavíri.) Ďalšia teta Jetta mala dcéru Šáriku, ktorá bola tiež iba o nejaké dva roky mladšia od mojej mamy. Ja som bola ich sesternica, ale vzhľadom na vek som Ernőho aj Šáriku považovala za uja a tetu a takto som ich aj oslovovala. Šárika bola veľká krásavica. Ešte aj môj muž mi zavše rozprával, ako sa mu ako gymnazistovi páčila. Bola to taká rozmaznaná pani, jej muž veľmi dobre zarábala. Tvrdila, že má choré srdce. Mala krásne urobenú posteľ a jeden deň

v týždni prijímala návštevy, teda blízkych známych, v posteli a v nádhernej nočnej košeli ako francúzski králi pri rannom ceremoniáli. Jej rodičia – ujo Móric s tetou Jetou – mali vinohrady v Tokaji, tam prežili celú jar a leto. Keď sa skončilo vinobranie, prišli do Prešova. Podľa toho som vedela, že sa už blíži zima. Ďalšie dve mamine sestry žili v Spišskej Novej Vsi.

Matka mala aj jediného, tiež oveľa staršieho brata. Práve jemu sa dosť neskoro narodil jediný syn Peter, čo bolo vtedy veľmi výnimočné. Jeho manželka mala už dosť nad tridsať a on mal okolo päťdesiat. S týmto Petrom a s Janim, synom Šáriky, ktorý bol odo mňa o rok mladší, sme vyrastali ako súrodenci. Obe rodiny bývali v Prešove, v centre, pár krokov od nášho bytu. S Petrom som na základnej škole aj na gymnáziu chodila do rovnakej triedy.

Vyrastala si najmä s chlapcami ?

Áno, do istého veku. Keď som bola malá, hrávala som sa najmä s týmito chlapcami. Ani mama, ani moja vychovávateľka Adriena ma nevedli k nejakému „dievčenskému“ správaniu. Podporovali ma v tom, že mám športovať, behať a skákať. To bola vtedy móda – také „buršikózne“ dievčence. Začali sa nosiť krátke vlasy, bol to vplyv Berlína na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov a v Prešove v stredných vrstvách bol tento vplyv dosť silný. Ideálom sa stali ženy s malými prsiami, vyšportovanými postavami, so samostatným, sebavedomým vystupovaním.

Toto naše takmer výlučné priateľstvo s Petrom trvalo do môjho ôsmeho roku. Skončilo sa presne na konci prázdnin nášho posledného leta v Bardejovských kúpeľoch, keď mi Peter zlomil nohu. Naučil sa „podgančovať“ ma, podkladať mi nohu. Ja som si zas nacvičila, ako z toho správnym protipohybom vystúpiť. Takto sme sa hrali v Bardejovských kúpeľoch za našim domom na strmej lúke. Mala som obuté biele plátenné šnurovacie topánky nad členok, hrozne som ich nenávidela, ale musela

som ich nosiť, lebo vraj potom budem mať pekné nohy. Milý Peter mi podkladal nohu, ja som z toho vystúpila a on si zrazu vymyslel čosi lepšie: obkrútil mi nohu svojou nohou. Ako ma tak chytil, spadli sme a skotúľali sme sa zo svahu. Keď som sa pozrela na nohu, už mi z tej šnurovacej topánky vytekala, taká bola opuchnutá. Zlomil mi ju nad členkom. Strašne to bolelo, revala som, zbehlo sa pol kúpeľov, rodičia ma sanitkou odviezli do Prešova do nemocnice, kde mi pán doktor, môj strýko, vlastne bratranec Ernő, hneď nohu ponaprával a zalial do gypsu. (Oveľa neskôr, už ako dospelá, som raz ukázala svoju zlomenú nohu Ernőho žene Katke a povedala som: „Pozri, ako mi Ernő spravil tú nohu, aká je krivá.“ A ona na to: „Ukáž druhú nohu.“ Ja som ukázala a ona mi povedala: „Však tá je ešte krivšia.“)

Pätnásťročná

Asi tri alebo štyri týždne som mala nohu v gypse vyše kolena. Otec ma za ten čas naučil hrať mariáš, čítali mi knihy, zabávali ma, ako sa dalo. Adriena mi ušila z hrubej látky veľkú papuču na ranenú nohu. A sľúbila mi, že až mi ten gyps dajú dolu, tak ju vezmeme Petrovi a zavesíme mu ju nad posteľ, aby si pamätal, čo mi urobil. Aj sme to vykonali.

No a v tom čase si rodičia povedali, že by som predsa len mala mať aj nejakú krotkú kamarátku a nekamarátiť sa toľko s Petrom, s ktorým si vymýšľame také divoké hry.

A vtedy si sa začala viac kamarátiť aj s dievčatami ?

Rodičia mi našli kamarátku Mariannu, dcéru svojich priateľov Egerovcov. Doviedli ma k Marianne, že sa máme priateľiť, a napodiv sa to osvedčilo, naozaj sme si hneď výborne porozumeli. Lenže aj Marianna bola vychovaná na „chlapčenský“ spôsob, takže sme sa správali rovnako ako dovtedy aj sme mali rovnaké záujmy ako dovtedy. S Mariannou sme boli trocha čudná dvojica: ona bola na svoj vek nápadne vysoká, plecnatá, ja zas najmenšia v triede, ale vôbec nám to nevadilo. Chodili sme do kina, zbierali sme obrázky herečiek, najmä z rôznych ilustrovaných časopisov, lepili sme si ich usilovne do zošitov. Keď sme videli, že v meste vylepujú v predvečer premietania nového filmu farebné plagáty, počkali sme, až lepiči odídu, a potom sme ich za mokra strhávali. Doma sme si z plagátov vystrihovali veľké portréty herečiek a to sme zbierali ako zvláštne trofeje.

Tvoj otec bol bankár, ale časy boli neisté. Ako to vyzeralo u vás doma v tvojom detstve ?

Už keď som bola malá, vnímala som hospodársku krízu. Nie len preto, že sa o tom okolo mňa hovorilo a že sa v rečiach opakovali pojmy nezamestnaný, nezamestnanosť. Postihlo nás to priamo. Už som spomínala, že otec bol riaditeľom filiálky Slovenskej všeobecnej úverovej banky, myslím, že takto sa vola-

la. Niekedy v roku 1932 musel z banky odísť. Mala som vtedy osem rokov, niečo som začula a niečo som sa dozvedela neskôr z rozhovorov. Okolie Prešova a celý Šariš bol lesnícky kraj, obchodovalo sa tam s drevom. Môj otec, tak ako rád hrával karty a najmä hazardné hry, bol zrejme ochotný ísť do rizika aj v obchode. Ako riaditeľ filiálky zrejme navrhol nejaké obchody s drevom, ktoré sa zle skončili. Možno to bolo ovplyvnené krízou, no spôsobil banke straty a prepustili ho. Ako to v bankách dodnes chodí, dostal pomerne vysoké odstupné. Bývali sme na Hlavnej ulici v zadnej časti budovy, v ktorej sídlila banka. Zostali sme tam bývať po celé tridsiate roky, aj po otcovom prepustení.

Keď otca prepustili z banky, asi rok alebo dva si hľadal zamestnanie. Moja matka to veľmi ťažko znášala, doliehalo to na ňu o to viac, že dosť dbala na spoločenské zdanie a na konvencie, to som jej v duchu vždy trošku vyčítala. (Už ako decko som si všimla, že keď u nás bola väčšia spoločnosť, mama mala taký nejaký vyumelkovaný smiech.) Kým bol otec v banke, rodičia žili na dosť vysokej nohe. Moja mama si v tom čase objednávala z Viedne toalety na dva alebo tri dôležitejšie prešovské bály, občas, ale to ozaj zriedkakedy, si zašla niečo kúpiť aj do Budapešti. (Iné prešovské dámy z jej okruhu to peštianske nakupovanie pestovali pravidelne.) Keď otec prišiel o miesto, mama prestala chodiť na bály a mne to bolo hrozne ľúto. Pamätám si, že mi hovorila: „Preboha, veď ma tak neľutuj, lebo mi bude ešte smutnejšie.“

Otec potom založil malú banku s názvom Prešovská úverová pokladnica. Zrejme zohnal nejaký kapitál, presvedčil investorov, pripravil koncepciu a rozbehol to. Vložil do nej všetky svoje peniaze. Banka mala sídlo na prizemí v jednom z tých krásnych neskororenesančných domov na Hlavnej ulici. Do správnej rady pozháňal solídnu miestnu honoráciu vrátane akéhosi budúceho hospodárskeho potentáta slovenského štátu, marí sa mi, že to bol Geza Medrický. Otec sa zrejme svojmu

remeslu rozumel, banka celkom dobre a solidne prosperovala. On si z toho mohol brať už len skromnejší plat. Neboli sme určite na hranici biedy, ale na vyskakovanie to už nikdy viac nebolo.

Tvoja rodina z otcovej strany žila v Košiciach. Navštevovali ste sa ?

Môj otec pochádzal z Košíc, ale môj starý otec bol zamestnancom štátnych dráh. Je veľmi zvláštne, že za Rakúska-Uhorska mohol byť Žid železničným, teda štátnym úradníkom, dokonca prednostom stanice. Môj otec sa narodil v roku 1888 v Satu Mare, v dnešnom Rumunsku, vtedy to bolo uhorské Sedmohradsko, Szatmár. Starý otec bol neskôr prednostom malej stanice niekde na juhu v maďarskej puste, v obci Kiskunhalas, ak si to správne pamätám. Mne sa tá stanička prelína s filmom *Ostre sledované vlaky*. Starého otca som nepoznala, ale predstavujem si ho ako výpravcu Hubičku, ktorého hral Josef Somr. Najviac mi v pamäti utkvela jedna z otcových historiek: Na tej ich staničke rýchliky nezastavovali, ale presúvali sa tam nákladné vlaky a pritom tam dlho postávali. Za koľajnicami mali záhradu. Keď môj otec ako malý chlapec chcel ísť do záhrady, podliezal popod vozne nákladných vlakov. Raz, keď práve vyliezol spod vlaku, priamo nad ním stál otec a takú mu vyfal, že mu na celý život prešla chuť podliezať pod stojace vlaky.

Môj otec však aj naďalej miloval vlaky. Keď so mnou chodieval na prechádzku (podľa maminých predstáv som musela denne aspoň hodinu stráviť na čerstvom vzduchu), kedykoľvek sa dalo, vyšiel na nejaký železničný most a tam pozoroval, ako sa prehadzujú výhybky. Otec mal veľmi rád rovinu. Niekedy mi recitoval Petőfiho báseň o nížine: „si krásna, aspoň mne si krásna...“, tak nejako. Bolo mi to vtedy smiešne, mala som radšej kopce, darmo mi opisoval krásu širokých rozhľadov, pomalých západov slnka.

Keď mal môj otec šesťnásť rokov, zomrel mu otec a vrátili sa s mamou, staršou sestrou Adelou a mladším bratom Árpádom do Košíc. Tam otec vychodil ešte za Rakúska-Uhorska obchodnú akadémiu. Bola to maďarská škola, v Košiciach dominovala maďarčina. Otec nikdy nežil v slovenskom jazykovom prostredí. Keď potom prišiel do Prešova a viedol banku, pociťoval to ako veľký nedostatok a nejaký čas k nám chodieval pán profesor Žilka, slovenčinár z evanjelického kolégia, a učil ho po slovensky.

Tvoji rodičia sa zhovárali medzi sebou aj s tebou po maďarsky, vychovávateľka s tebou hovorila po nemecky, v škole si hovorila po slovensky – ako si sa rozprávala so svojimi rovesníkmi, s bratrancami, s kamarátkou ?

S deťmi len po slovensky. Odkedy sme začali chodiť do školy, veľmi rýchlo sme prešli na slovenčinu. Na gymnáziu sa cez prestávku patrilo hovoriť nárečím, teda po šarišsky. Mali sme tam aj veľa spolužiakov a spolužiačok z okolitých dedín, ktorí nebývali v meste, dochádzali každé ráno osobnými vlakmi. Volali sme ich vlakári a vlakárky.

Teta Adela z Košíc, otcova sestra, zohrala neskôr v tvojom živote kľúčovú úlohu, však ?

Teta Adela bola od otca o päť rokov staršia. Vydala sa za svojho bratranca Zoltána Farkaša, ktorý bol vyštudovaný právnik. Boli len krátko spolu, keď vypukla prvá svetová vojna a on musel narukovať. Mali dve malé deti – bratranec Pali sa narodil v roku 1913 a sesternica Edita v roku 1911. Keď sa od severu priblížil front, teta Adela aj s deťmi ušla do Budapešti a tam dostala úradnú správu, že jej muž padol. Neuverila tomu, tvrdila, že to určite nie je pravda, lebo by to predsa cítila. A ujo Zoltán sa naozaj vrátil, ale až niekedy v roku 1919 alebo 1920 nejakou strašnou okľukou cez Sibír a Čínu. Vrátil sa ako presvedčený sociálny demokrat. Mal potom v Košiciach advokát-

sku kanceláriu, ale sústavne sa venoval aj politike, stal sa jedným z organizátorov maďarskej sociálnodemokratickej strany, ktorá sa neskôr spojila s československou sociálnou demokraciou. Začiatkom tridsiatych rokov ho zvolili za senátora. Teta nebola z jeho politickej činnosti nadšená, najmä nie z jeho častých pobytov v Prahe.

Chodievala som k nim do Košíc veľmi často, lebo tam bývala moja babička Róza. Mali priestranný byt na vtedajšom Legiónárskom námestí, naproti bol trh, tam sme s tetou chodili s veľkým košom nakupovať zeleninu a ovocie. Babička bola veľmi milá. Mala svoju izbu, tam som s ňou bývala. Babička si veľmi usilovne vykladala pasians a rada politizovala. Čítala noviny, sledovala politické dianie. Informovala ma napríklad o priebehu čínsko-japonskej vojny. Mala som sa u nich v Košiciach dobre, ale teta Aduš bola prísna. Vždy som hovorievala mame, že ma tam posielala ako do polepšovne. Teta ma vychovávala, učila ma háčkovať, vyšívať, ale najmä upratovať. Chodila ma kontrolovať, či som pekne vyutierala vaňu. Nakázala mi, aby som si každý večer pekne oprala pančuchy alebo ponožky a kontrolovala ma, či som si ich oprala dobre. Bola dosť strohá, hoci, ako som sa neskôr presvedčila, mala veľmi dobré srdce, vedela byť nesmierne obetavá. Ale nevedela sa uvoľniť, rozveseliť, prejaviť náklonnosť. Jediný človek, ktorý to s ňou vedel, bol jej syn Pali. On jediný ju vedel trochu rozhýbať a ona na ňom aj veľmi lipla. Stačilo, keď povedal: „ale, mamička“, a už sa usmievala.

S košickým bratrancom Palim a sesternicou Editou som mala taký vzťah, akoby to boli moji súrodenci, hoci obaja boli o viac než desať rokov starší. Od prvej chvíle, čo sa pamätám, sme sa mali strašne radi. Začala som tam chodiť na prázdniny, keď som mala asi deväť rokov. Ale už aj skôr sme sa tam s otcom hocikedy vybrali. Keď som k nim prišla, bratranec Pali ma občas vzal na košické študentské korzo. Tam ma predstavil nejakej Ilonke alebo Eržike a tie sa išli roztrhať, také boli ku mne milé. Potom som zasa prišla o tri mesiace a pýtala som

sa Paliho: „Pôjdeme za Eržíkou?“ A on: „Aká Eržíka?“ Keď som k nim neskôr chodievala na prázdniny, brával ma so sebou na plaváreň. Vysedávala som tam s jeho partiou vysokoškolákov, mali ma ako maskota.

Sesternica Edita už bola vtedy vydatá za staviteľa Bela Zinera. Mali krásny dom, jednoduchý moderný nábytok, mne sa to hrozne páčilo. Edita mala nejaké chronické ťažkosti, takže dosť veľa polihovala. Keď videla, ako ma jej mamička, moja teta Adelka, obháňa, zobrala ma k sebe a potom som už väčšinou v Košiciach bývala u nej. Sedávala som pri nej, keď ležala, vymýšľali sme si všelijaké hlúposti a veľmi sme sa nasmiali. Mala malú záhradu, tam sme si do koryta na pranie napustili

S mamou

vodu, v tom sme sa čľapkali a nahé sme sa fotografovali, takto sme blbli. Ja som mala jedenásť a ona dvadsaťštyri. Boli sme také kamarátky, že som jej potom z Prešova vypisovala dlhé listy. Všetkými týmito bratrancami a sesternicami a potom aj Mariannou som si nahrádzala súrodencov, ktorých som nemala, asi preto pre mňa zostali tieto vzťahy také nezabudnuteľné.

V zázname projektu o holokauste som sa dočítala, že tvoja mama si veľmi potrpela na rodinné vzťahy, pravidelne si písavala so sestrou korešpondenčné lístky a ty si sa jej z prázdnin v Spišskej Novej Vsi podpisovala na korešpondenčné lístky Hedina – teda jej – dcéra, prečo ?

Už som spomínala, že mama mala štyri nevlastné sestry, ale v rodine sa vôbec nebralo do úvahy, že sú nevlastné. Bola to ich

So sesternicou Editou

malá sestička, mali ju hrozne rady a ona ich tiež. Mali medzi sebou úžasný vzťah. Najstaršia Giza, Ernóho mama, zomrela, keď som bola malá. Ďalšie dve žili v Spišskej Novej Vsi. S jednou z nich, s Antóniou (Toňou) si mama každý týždeň vymieňala korešpondenčné listky husto popísané drobným písmom. Okrúhlučká drobná teta Toňa s rovnako drobným, chudým mužom Ferim Friedom mali na Hlavnej ulici v Spišskej Novej Vsi obchod so zmiešaným tovarom. Keď som bola u nich na prázdninách, presne som vedela, kde v obchode majú orechy a kde hrozienka. Nenápadne som si tie šuflíky vytiahla a – otočená k nim chrptom – načrela som do nich oboma rukami a vybehla som z obchodu, hrste aj ústa plné sladkostí. Teta i ujo to iste pobadali, ale nikdy mi nič nepovedali.

Kým sa mama vydala, chodievala často za svojimi sestrami do Spišskej Novej Vsi. Bola zrejme v tých židovských kruhoch veľmi populárna. Keď som sa tam potom objavila ja, zo všetkých strán na mňa volali: „Aha, Hedina dcérka!“ A rozoberali, či sa ponášam na mamu, alebo nie. Trošku ma urážalo, že ma berú ako takú odvođeninu, tak som sa podpisovala na korešpondenčné listky, ktoré som mame tiež pravidelne posielala, „Hedina dcérka“. Mama ma vychovávala v tom, že všetky tie moje tety sú úžasné. Keď raz za čas prišli do Prešova, vystrojila im hostinu. Pamätám sa, ako si zakladala ešte aj na parádnom prestieraní pre ne. Keď sme prestali chodiť do Bardejovských kúpeľov, posielali ma na leto striedavo k otcovej rodine do Košíc a k týmto familiám do Spišskej Novej Vsi.

Teta Serena bola pomerne majetná, ako vdova vlastnila veľký obchod so železom na druhej strane Hlavnej ulice. Sama vychovala troch synov. Najmladší Dežo sa proti matkinej vôli oženil s istou Arankou, ktorú teta Serena nemohla vystáť, možno aj preto, že nemala veno. Stredný Šaňo bol mentálne zaostalý, ale chodil do obchodu pomáhať. Najstarší, právnik Martin si robil právnickú prax v kancelárii u Petrovho otca v Prešove, predtým študoval v Bratislave a tam patrilo do partie

lavicovo orientovaných intelektuálov s Eugenom Löblom, Edom Frišom, poznal sa s Novomeským a s ďalšími davistami. Oženil sa s prešovskou právničkou Marikou. Moja teta Serena ju milovala. Keď doštudovali, Martin s Marikou si v Senci otvorili advokátsku kanceláriu ešte s ďalšou dvojicou mladých právnikov: so Štefanom Kadárom, starším bratom budúceho filmového režiséra Jána Kadára a s jeho ženou.

Martinov svokor doktor Ferbstein organizoval vysťahovalecstvo do Palestíny. Zlomyselníci tvrdili, že je vzorom sionistu: Žid, ktorý posielal druhého Žida do Palestíny za peniaze tretieho Žida. Dostal sa do dlžôb a nakoniec odišiel do Palestíny. Rodičia na Mariku z Izraela naliehali, aby prišla za nimi. V roku 1938 odišla do Palestíny na návštevu a oni ju už v tých neistých časoch nepustili nazad. Vypisovala Martinovi, aby prišiel za ňou, ale on nemal vôbec záujem vysťahovať sa do Palestíny. Zostal v Senci, ktorý pripojili k Maďarsku. Odtiaľ sa neskôr dostal do Budapešti a v mojom živote zohral, ako mnohí ďalší, ktorí prežili, významnú rolu.

U druhej tety – Antónie chovali husi a teta nám vždy na jeseň posielala do Prešova v škatuliach už upečené obrovské husacie pečienky. Ich dcéra, tiež sa volala Aranka, dostala ako päťročná šarlach s nejakými ťažkými komplikáciami. Zakrpatela, nevedela chodiť a bola aj duševne ťažko narušená, hoci vedela hovoriť. V lete ju vždy na vozíku vytlačili na Hlavnú ulicu, ľudia chodili okolo, ona každého pozdravila, podaktorí sa občas zastavili na kus reči, ako to býva v takom malom meste. Teta a ujo sa o Aranku trpezlivo starali spolu s vernou slúžkou, ktorá bola u nich odjakživa a pomáhala im vykrmovať aj tie husi.

Keď príde reč na deportácie Židov zo Slovenska na jar 1942, niekedy sa hovorí (aj mne to už vraveli akoby na ospravedlnenie tých, ktorí o tom rozhodovali), že „veď sa nevedelo, kam ich berú“. Moja odpoveď je: A prečo vôbec dovolili, aby ich niekam brali proti vlastnej vôli z miest, kde sa narodili, žili –

len s batôžkou v ruke? Vždy sa mi pritom v mysli vynorí táto nešťastná Aranka, ako ju nakladajú do vagóna s jej drobnými, staručkými rodičmi, ktorí sa jej celý život obetavo venovali.

Vráťme sa ešte k tvojmu vzdelávaniu, okrem školy a guvernanky si mala aj súkromnú učiteľku, však ?

Áno, Oľgu Bárkányovú – najbližšiu priateľku mojej mamy. Teta Oľga sa veľmi podstatne líšila od ostatných prešovských dám z okruhu mojich rodičov. Bola síce z ešte menšieho mestečka, z Michaloviec, kde mal jej otec advokátsku kanceláriu, no hneď po prvej svetovej vojne ju rodičia poslali študovať jazyky a dejiny umenia. Najprv študovala v Budapešti a potom ešte nejaké dva semestre v Paríži na Sorbonne. Nedoštudovala a vrátila sa domov. Vydala sa za pána architekta Eugena Bárkányho. Deti nemali. Oľga Bárkányová si od celého prešovského spoločenského života zachovávala odstup. Takmer programovo sa nezaujímal o módu, obliekala sa jednoducho a nenápadne a v krásnej modernej vile – v manželovom výtvore – sa venovala svojim intelektuálnym záujmom.

Okrem mojej mamy sa takmer s nikým v meste intenzívnejšie nestýkala. O to sústredenejšie sa potom, od mojich jedenástich rokov, venovala mne. Vzala ma do parády a začala mi vtíkať do hlavy francúzštinu, a to tak intenzívne, že som občas namietala, že ma už bolí francúzsky jazyk. Pán Bárkány vyštudoval v Budapešti architektúru. Mal vlastnú firmu, ktorú pôvodne viedol spolu s bratom, tiež architektom v Košiciach. V zime, keď v stavebníctve nastala mŕtva sezóna, Bárkányovci takmer každoročne odcestovali na niekoľko týždňov do Talianska. Chodili po múzeách, po antických vykopávkach, vyhľadávali aj menšie svojrázne mestečká a takto precestovali postupne celé Taliansko.

Pán Bárkány bol rodený zberateľ. Za prvej svetovej vojny sa ako dôstojník k. u. k. armády dostal do ruského zajatia na Sibír. Vrátil sa zo zajatia okľukou cez Čínu aj s kompletnou doku-

mentálnou umeleckou zbierkou zo života vojnových zajatcov, ktorú niekoľkokrát vystavoval, dokonca ešte aj po druhej svetovej vojne. Chodil po väčších i po celkom zapadnutých dedinách, po starých synagógach, židovských obciach a zbieral, sčasti aj vykupoval staré židovské úžitkové a kultové predmety, ktoré už nepotrebovali, lebo ich už nahradili novšími, „modernejšie“ tvarovanými. Z týchto starostlivo, doslova vlastnoručne zozbieraných a vytriedených židovských pamiatok založil v tridsiatych rokoch 20. storočia v Prešove prvé židovské múzeum na Slovensku, sídlilo v starej historickej budove.

S Ol'gou Bárkányovou chodila mama na dlhé prechádzky a mňa brávali so sebou. Pamätám si, že už niekedy v rokoch 1933 – 1934, keď som mala tých deväť, desať rokov, sa rozprávali o tom, že v Nemecku nastúpil k moci Hitler a že súčasťou jeho programu je nadávať na Židov. O čosi neskôr zasa hovorili o tom, že v meste Dachau boli zriadené koncentračné tábory, kam zatvárajú najmä Židov a veľmi zle s nimi zaobchádzajú. Keď niekto povie, že o tom sa u nás vôbec nevedelo, tak môžem pokojne namietnuť, že ja som to vedela už vtedy, keď som chodila do ľudovej školy. Tie politické reči som počúvala pozorne.

Bolo bežné, že v prostredí židovskej neologickej obce ženy študovali na vysokých školách ?

Neštudovali zďaleka všetky, v mladosti mojej matky to bola skôr výnimka, rovnako ako v iných spoločenských vrstvách a náboženských komunitách. Na východnom Slovensku bolo v tejto generácii zopár lekárrok, pamätám sa na detskú lekárku Ilonku Mayerovú, ku ktorej nás s Petrom vodili, na jej veľké okuliare s hrubými dioptrickými sklami a prísne dozadu začesané vlasy. Mňa ako gymnazistku ošetrovala zubárka Žofka, ktorá vyštudovala v Prahe medicínu a otvorila si ordináciu v Prešove. Nesmierne mi imponovalo, že sa mi taká sebavedomá mladica vrtala s tou elektrickou hadicou v zuboch, že si na to trúfa.

Vtedy som dokonca tvrdila, že aj ja budem zubárkou. Mnohé židovské ženy pracovali v obchodoch spolu so svojimi mužmi, zároveň sa starali o deti a domácnosť. Tie zámožnejšie, ak nemali nejakú špeciálnu kvalifikáciu, väčšinou neboli zamestnané. Ak aj mali maturitu a čosi študovali alebo sa vyučili, tak to bolo kvôli rozhladu, vzdelaniu, ale najmä na zabezpečenie pre prípad, že by sa žena nevydala.

V tej ďalšej, odo mňa len o čosi staršej generácii už židovské aj slovenské a české dievčatá študovali hromadne. Z Prešova sa chodilo častejšie do Prahy, ktorá bola dostupná rýchlikom Košice – Bohumín – Praha. O tom, že budem študovať, som ani na chvíľu nepochybovala. To už bolo vtedy v týchto kruhoch a v rokoch, keď som ja dorastala, jasné a nesporné. Dovtedy sa snažili posilať na štúdiá predovšetkým synov a dcéry nejakو povydávať.

Chodila si na klasické evanjelické gymnázium. Prečo sa tvoji rodičia rozhodli práve pre túto školu ?

Evanjelické kolegiálne gymnázium bolo školou s dlhou tradíciou. Vyučovala sa tam stará gréčtina a to tej škole dodávalo akýsi vznešený punc. Pokladalo sa za lepšie a panskejšie. Ja som tam zo všetkého najpozitívnejšie prežívala práve ducha samozrejmej tolerancie a rovnakého prístupu k žiakom, či už išlo o židovské mestské dievča, ako som bola ja, o katolícke sedliacke decká z blízkych dedín, alebo o luteránskych chlapcov až odkiaľsi z Liptova. Takto sa k nám správali profesori a tento slušný a kamarátsky vzájomný vzťah panoval aj medzi žiakmi v triedach. Veľkú zásluhu na tejto atmosfére mal iste riaditeľ gymnázia Stanislav Treybal. Vysoký, chudý pán s okuliarmi v tenkom ráme učil filozofiu a obdivoval Masaryka. Hoci sa neustále hovorí o záplave českých profesorov za prvej republiky, sama sa pamätám, že sme mali už v tridsiatych rokoch mnohých profesorov Slovákov. V triede nás bolo do tridsať, z toho bývalo dievčat vždy oveľa menej, tak päť až sedem. Diev-

čatá nesedeli s chlapcami v jednej lavici, tak ďaleko koedukácia vtedy ešte nezašla. V nižších ročníkoch bývali zväčša dve paralelné triedy, teda dovedna nás bolo v ročníku do šesťdesiat žiakov. Od prvého ročníka sme mali denne nemčinu, od tretieho denne latinčinu, okrem toho dejepis, zemepis, chémiu, fyziku, niečo z toho až od tretieho ročníka. No a, prirodzene matematiku a slovenčinu. Od piatej triedy sa začalo trápenie so starou gréčtinou, zato sme si ušetrili deskriptívu a to mi veľmi vyhovovalo. Pravda, nevyučoval sa už ďalší moderný jazyk ako napríklad francúzština, ktorá bola na konkurenčnom reálnom gymnáziu povinná. Na nekonečných hodinách latinčiny a potom aj gréčtiny sme nepreberali len jazyk, gramatiku, ale postupne sme prekladali čoraz ťažšie texty, napríklad Ovídia, Vergília. Mali sme aj hodiny takzvaných reálií, kde nám povysvetľovali všetko od starovekých rímskych zvykov, obydlí a šatstva až po grécke sochárstvo či drámu.

Aké si mala spolužiačky ?

Na našom gymnáziu sme mali tzv. dievčenskú izbu. Boli to dve veľké miestnosti v suteréne, tam sme si mohli ráno zavesiť kabát, nechať tašky, do triedy sme si brali len to, čo sme práve potrebovali. Mohli sme tam ísť cez prestávku alebo ostať s chlapcami hore na chodbe, v lete sme boli na veľkom školskom dvore. Keď mali chlapci telocvik (my dievčatá sme mávali telocvik popoludní vždy spolu z viacerých tried), voľnú hodinu sme trávili v dievčenskej izbe a už vopred sme sa na to tešili. Najmä vlakárky nás o všeličom poučili. Boli to moje prvé a jediné hodiny sexuálnej výchovy. Moja mama, ktorá ma chcela vychovávať podľa nových metód, vraj raz dávno urobila pokus vysvetliť mi, že deti neprináša bocian. K tomu sa viaže v našej rodine tradovaná historka. Ako štvorročná som dostala psa, foxteriéra. Adriana ho pomenovala Jerry podľa slávnej knihy Jacka Londona *Jerry z ostrovov*. Lenže ukázalo sa, že to bola fenka, tak sme ju premenovali na Čerku. Ja som sa s ňou

rada hrávala, no keď zistili, že som od nej dostala hlisty, lebo som ju stále bozkávala, dali ju domovníkovi. Potom som ju chodievala bozkávať k domovníkovi. Domovník si Čerku držal na chov (bola čistokrvná), takže mala stále šteniatka. Ja som tam behala pozeráť sa, ako jej rástlo bruško, a potom som obdivovala malé šteniatka.

Dvakrát do roka k nám chodievala mladá krajčírka. Raz prišla a bola tehotná. Ja som sa hneď spýtala, prečo má tá pani také bruško, a mama mi povedala, že hádam bude mať dieťaťko. A ja som sa na ňu pozrela a povedala som pohoršene: „Mama, však to nie je sučka!“ Vtedy mama skončila so všetkými pokusmi niečo mi vysvetliť, Adriena bola cudná moralistka, takže ani neskôr, keď som už bola väčšia, som nič nevedela. No a cez tie voľné hodiny nám to naše spolužiačky vlakárky všetko celkom presne a nesentimentálne vyložili so všetkými hrôzami aj s príslušnými erotickými vtipmi. Mama mi neskôr rozprávala, že na prechádzkach s tetou Oľgou zo mňa občas vypadávali také vtipy, že ony dve len bledli. Ja som zrejme ani poriadne nevedela, čo to rozprávam. Tak to radšej ani nijako nekomentovali.

V nejakom rozhovore si spomínala príhodu: aby si sa lepšie naučila jazyk, dovolili ti čítať len po francúzsky, a to aj také zakázanejšie knihy – čo ti teda dávali doma čítať ?

Celkom tak to nebolo, nebránili mi čítať iné ako francúzske knihy. Len ma na ne nalákali tým, že mi povedali, že si po francúzsky môžem prečítať, čo len chcem, dokonca aj erotické romániky. Prvá francúzska knižka, ktorú som zvládla, bol Dumasov *Čierny tulipán*, teda ozaj žiadna erotika. Vtedy som mala asi dvanásť rokov. Veľmi rýchlo som sa rozhodla, že sa nebudem stále pozeráť do slovníkov, že ma to zdržuje, a tak som sa naučila chytať zmysel z kontextu. Nakoniec nebol výber tej pre mňa dovtedy zakázanej francúzskej literatúry priveľký. Zola ma akosi nelákal a jediné, čo sa mi dostalo do rúk, bol

vtedy úspešný, mierne škandalózny, „frivolný“ román Clauda Aneta zvaný *Ariane, jeune fille russe* (Ruské dievča Ariane). Hrdinka, mladá ruská slečna, sa zaľúbila do akéhosi starnúceho seladóna a aby si ho získala, predstierala až do trpkého konca (myslím, že ešte aj v posteli), že už nie je panna. Veľmi sa mi to čítanie rátať ako nejaká vlastná skúška dospelosti. Ale potom som sa na popud tety Olgy vrhla na Romaina Rollanda. S *Očarenou dušou* a s *Jánom Kristofom* som prežila dosť dlhý čas. Pamätám si, že sa mi páčil ironický Anatole France. Povinne som sa musela prehrýzť Balzacom, čítala som poéziu, Verlaina, výber z Baudelaira – tá čierňava mi nevadila, celkom mi to asi nedochádzalo.

Po akých knihách si siahala sama od seba ?

Dievčenské romány boli vtedy veľmi rozšírené, boli to celé seriály. V nemčine som čítala román *Trotzkopf* (Trucovita Betka), ktorý mi podstrčila Adriena. A potom sme ešte s Mariannou nadšene čítali životné príbehy milého podnikavého dievčatka Bibi od vtedy slávnej dánskej spisovateľky Karin Michaelisovej. Čítali sme *Malého lorda*, české dievčenské romány od Jarmily Hütlovej ako *Sextánka* a podobné sladké príbehy so šťastným koncom. V škole v tej dievčenskej izbe koloval časopis *Hvězda – list paní a dívek*, tam boli seriály na pokračovanie, a to bol teda supergýč. Postupne som si uvedomovala, že to nie je to, čo za literatúru považuje moja milá mamička a pani Bárkányová.

Od desiatich do trinástich rokov som popri verneovkách čítala s veľkou náruživosťou Karla Maya. Milovala som nielen jeho „indiánky“, ale aj knihy z divokého východu, z Kurdistanu alebo kde všade sa to odohrávalo. Mayovky sme si požičiavali v mestskej knižnici. Pracoval tam pán Repčák, mladý, veľmi seriózne sa tváriaci knihovník, intelektuálny typ s okuliarmi a trochu rozcuchanými čiernymi vlasmi. Milý človek, ale tvrdil, že mayoviek má primálo a že sa o ne bijú v knižnici všetci,

ale vlastne sú to knihy pre chlapcov, takže on to dievčatám vôbec nebude požičiavať. Tak som tie mayovky čítala ako podnájomníčka môjho bratranca Petra, jemu to ako chlapcovi požičal.

Doma mi spočiatku dávali čítať Dumasa. Keď som už ako dosť veľká chytla akúsi nákazlivú detskú chorobu, vytiahla som si z našej domácej knižnice Goetheho a čítala som si jeho balady a krátke básne a najmä román o Wilhelmovi Meistrovi, o jeho vandrovných rokoch. Dodnes sa na to pamätám a trochu sa čudujem, že to bolo pre mňa také zaujímavé. Azda najviac na mňa neskôr zapôsobil Stefan Zweig, napríklad jeho *Zmätenie citov* (Verwirrung der Gefühle) – jedna z jeho slávnych dlhších noviel. Je to príbeh o homosexuálnom profesorovi videný očami jeho študenta, ktorý postupne chápe, aký je ten človek nešťastný a ako mu to narúša celý život, že musí svoju homosexualitu skrývať. Čítala som to ako šestnásťročná a to ma vlastne určilo na celý život. Nejakým spôsobom ma to naučilo znášateľnosti. Možno dnes už pôsobí Zweig trochu vyumelkované, ale my sme boli zvyknutí, že literatúra sa hrá s jazykom a že sa pri čítaní treba sústrediť, ba sem-tam aj namáhať.

Dostala si sa v detstve aj za hranice východného Slovenska ?

Mamina priateľka Herta žila s manželom, bankárom Gézom Ulmannom, v rumunskom Brašove. Chodievala so synom, mojím rovesníkom Petrom pravidelne do Prešova k rodine, a keď som mala jedenásť rokov, pozvala nás s mamou k nim. Vtedy som po prvý raz cestovala do cudziny. Dodnes sa pamätám, ako som mala celou cestou hlavu vystrčenú z okna. Zastavili sme sa vo Veľkom Varadíne, v Brašove nás teta povodila po pamätihodnostiach aj po blízkom a vzdialenejšom okolí, pamätám sa na serpentíny, ktorými sme sa autom viezli cez Karpaty do rumunského kráľovského letohrádku Sinaia.

Druhý taký môj cestovateľský velezážitok bol, keď sme v auguste 1938 išli s otcom na liečenie do Trenčianskych Tep-